

Bambi en het aah-gevoel

(1) Wanneer een mus tegen het raam vliegt en versuft op de grond valt, worden we overvallen door een 'aah'-gevoel. Het dier is zielig. Voor de meesten van ons is dat vanzelfsprekend, want we voelen met dieren mee. Dat verklaart ook de aversie die veel mensen hebben tegen jagers die herten en wilde zwijnen eerst bijvoeren om ze vervolgens af te schieten. Wie een hond afschiet omdat hij vlooiën heeft – het gebeurde indertijd met legerhond Rataplan in Uruzgan, want de vlooiën zouden ziektes kunnen overdragen – kan op kritiek rekenen. Zo gaan wij niet met dieren om. Zelfs als je geen bijzondere band met dieren hebt, wil je toch dat ze bescherming genieten. Het is akelig om ze te zien lijden.

(2) Dit 'aah'-gevoel is intrigerend, want het is een relatief nieuw verschijnsel. Vanaf de klassieke oudheid tot ver in de zeventiende eeuw bestond het niet of nauwelijks. In *Over dieren* beschrijft Aristoteles¹⁾ hoe wij dieren moeten zien: het zijn fascinerende, maar ook lagere wezens. Op de ladder van de natuur staan ze op de onderste treden,

vlak boven de planten en de dingen. Mensen kunnen denken. Mensen en goden staan boven dieren, omdat ze meer begrip hebben van de wereld. Zij kunnen die wereld ook aanpassen aan hun ideeën en wensen, bijvoorbeeld door landbouw. Aristoteles' ideeën hebben veel invloed op de christelijke traditie.

(3) Omdat het denken tot ver in de renaissance op een voetstuk staat, is er weinig belangstelling voor de dieren. Er valt niets van ze te leren. Van een oprechte betrokkenheid bij het lot van dieren is ook geen sprake. Dieren, zo leert de zeventiende-eeuwse Franse filosoof René Descartes bijvoorbeeld, hebben geen idee van wat goed of kwaad is. Daarom maakt het ook niet uit of je ze pijn doet – ze weten niet wat beter is: een pijnlijk of een pijnloos bestaan.

(4) De eerste serieuze betrokkenheid ontstaat pas bij de overgang van de zeventiende-eeuwse verlichting naar de achttiende-eeuwse romantiek. In de verlichting ontdekten wetenschappers dat het lichaam van de mens erg lijkt op dat van andere gewervelde dieren.

Onbekende dieren met opmerkelijk veel menselijke trekken – mensapen – worden aangevoerd uit de koloniën. Het besef dringt door dat alle gewervelde dieren, inclusief de mensen, eenzelfde zenuwstructuur hebben en vaak hetzelfde voelen. Langzamerhand begint men het gevoel van dieren serieus te nemen. Het doet er niet toe of dieren al dan niet kunnen nadenken over hun ellende, zeggen achttiende-eeuwse denkers als Jeremy Bentham en Jean-Jacques Rousseau; ze voelen toch? Bovendien, is voelen eigenlijk niet ook een vorm van nadenken? Heel voorzichtig tornen de denkers hiermee aan de heersende opvatting, de vermeende suprematie van de mens over het dier.

(5) De herwaardering van het dier vindt plaats tegen de achtergrond van een groeiende kritiek op het denken, dat in de verlichting zo belangrijk werd gevonden. Rousseau en zijn tijdgenoten vragen zich af wat hun dat eigenlijk heeft gebracht. Hun antwoord: een cultuur waarin ze zich in toenemende mate onbehaaglijk voelen. “We zijn vervreemd geraakt van ons lichaam en van de natuur, we hebben ons overgegeven aan de dwingelandij van een zogenaamd ‘hogere’ cultuur die ons schaamte- en schuldgevoelens aanpraat en ons zo allemaal ongelukkig maakt. Overal ligt de mens in de ketenen”, schrijft Rousseau. “In de natuur zijn dieren nog vrij en spontaan. Dieren lijden niet onder opgelegde normen en waarden. Op een bepaalde manier zijn dieren ‘vrijer’ dan wij. Zij hebben wat wij ook willen bereiken: spontaniteit, schaamteloosheid, authenticiteit. Zij zijn puur.” Vandaar ook Rousseaus motto: ‘Terug naar de natuur’.

(6) Rousseaus pleidooi valt in goede aarde. Overal in Europa en Amerika proberen mensen weer in contact te komen met hun natuur: ze willen weer

puur, authentiek en spontaan worden. Deze beweging leidt tot een lichaamscultus. Voor het eerst in de geschiedenis gaan mensen voor hun plezier wandelen, zonnebaden, picknicken, bergbeklimmen, baden en hardlopen. Door samen te vallen met het lichaam, hoopt de mens weer ‘zichzelf’ te worden. Dat ‘zelf’ is de dierlijke kant van ons bestaan, waarmee ons denken weer in contact moet komen. Naast Rousseau zijn ook negentiende-eeuwse denkers als Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche en Henry David Thoreau gefascineerd door dieren. In hun werk verschijnen de dieren regelmatig als zuivere, lichamelijke, authentieke, spontane en niet-gecorrumpeerde wezens.

(7) Rousseau is een van de eersten die kritiek hebben op onze omgang met dieren. We moeten ze niet trainen en zo veel mogelijk vrijlaten. Hij besluit zijn hond niet langer te commanderen. Het dier weet zelf wel wat goed is. Schopenhauer – steevast in gezelschap van zijn poedel Atman – is een van de eerste denkers die zich zorgen beginnen te maken over dierenleed in de veehouderij. Nietzsche valt in Turijn, waar hij volgens sommigen gek was geworden, een mishandeld paard om de nek. Het dier werd geslagen door de koetsier. Thoreau, die een tijdje in het bos gaat wonen om één met de natuur te worden, houdt een lofzang op een koe die uit zijn omheining breekt: “Die koe is weer even als de bizon die de Mississippi overtrekt. Deze heldendaad brengt in mijn ogen weer enige waardigheid in de kudde.”

(8) Het ‘aah’-gevoel krijgt hier een politieke dimensie: het dier hoort niet in de omheining van de menselijke beschaving te zitten. De natuur van het dier vereist dat het natuurlijk gedrag kan vertonen en niet opgesloten zit. Die natuurlijke behoeften laten zich

vertalen in natuurlijke rechten. Wij mensen horen ons te verheugen wanneer een dier die natuurlijke rechten claimt en voor de vrijheid kiest.

(9) Thoreau verwoordt een gevoel dat al langer leeft onder Europese denkers, maar dat tot dan toe geen groot issue is. Op het moment dat hij zijn essay schrijft, bestaat het pleidooi voor dierenrechten uit niet veel meer dan een zijdelingse opmerking van Rousseau, een klein onopgemerkt essay van David Hume en een losse opmerking in het werk van de Britse filosoof Jeremy Bentham. Die laatste schrijft in 1789, het jaar van de Franse Revolutie: "Er kan een dag komen waarop ook de rest van de dierlijke schepping die rechten krijgt die haar tot nu toe alleen konden worden onthouden door de hand van de tirannie." Die dag is volgens Bentham nog ver weg.

(10) Toch wil dit voorzichtige pleidooi voor dierenrechten niet zeggen dat dieren nu écht als waarde op zich worden gezien. Wanneer mensen de zaak van de dieren bepleiten, doen ze dat toch vooral omdat dieren een symboolfunctie hebben. Thoreau prijst de koe die uit de omheining ontsnapt, omdat hij hoopt dat ook de mens zich ooit weet te bevrijden uit de ketenen van de cultuur. Schopenhauer is begaan met zijn hond omdat hij daarin zijn eigen lijden herkent. Deze houding ten opzichte van dieren komt ook tot uiting in het boek *Bambi* dat Felix Salten, pseudoniem van Siegmund Salzmann, in 1923 publiceert.

Salzmann is doordrongen van de verschrikkingen van de mechanisatie: mitrailleurs en gifgas hebben de Eerste Wereldoorlog doen uitlopen op een bloedbad en de lopende band houdt de fabrieksarbeider gevangen. En dan is er het opkomende antisemitisme. De beschaving zit op een dood spoor. Op een dag ontvlucht Salzmann de stad

voor een korte vakantie. Hij trekt de bergen in. Hoog in de Alpen ontmoet hij het onderwerp van zijn beroemde boek: een jonge ree. Het diertje kijkt hem met grote ogen aan en Salzmann weet: dit is de zuivere onschuld. Direct herkent hij in het dier een ideale romanfiguur. Terug in de stad begint Salzmann aan *Bambi*, het boek dat hij een veelzeggende ondertitel meegeeft: *Ein Leben im Walde*. Het is een onmiskenbare verwijzing naar Thoreaus *Walden, or a Life in the Woods*.

(11) Het boek gaat over een jong hertje dat in de bossen opgroeit. Af en toe komen de stadsmensen met hun geweren. De moeder van Bambi wordt op een dag door hen gedood. Zelf weet Bambi te ontkomen en hij ontwikkelt zich na een periode van rouw tot 'koning van het bos'. In het verhaal van Salzmann is de mens een 'Hij', een man met wrede eigenschappen, die zich laat omringen door meelopende honden. 'Hij' is de grote gevreesde, in wie wij later Adolf Hitler kunnen herkennen. Bambi wordt later het symbool voor de Joodse mens die wordt opgejaagd door nazi's. Salzmann, zelf Jood, vlucht voor de nazi's en komt daarbij in geldnood. Op aanraden van een Duitse collega verkoopt hij de rechten op *Bambi* voor slechts vijfduizend dollar aan Walt Disney.

(12) Bij de verfilming van het boek in 1942 doet Disney iets wat ongekend is: hij ontdoet het dier van alle symbolische kwaliteiten. Zijn film bevat geen enkele referentie naar het antisemitisme. Bambi staat niet langer model voor (mensen)leed. Het gaat Disney niet om de zielige stadsmensen of zielige Joden: het gaat hem om de figuur van Bambi zelf. Dat dier, dat zo op de mens lijkt, is zielig. Voor het eerst verschijnt het dier hier als zichzelf: als dier. Weliswaar spreekt zijn Bambi mensentaal en heeft het hertje

allerlei menselijke trekjes, maar dit dier staat niet langer louter model voor een bepaald soort mens. In Bambi herkent de kijker niet alleen de mens, maar ook het dier zelf. Bambi laat zien dat wat kinderen kunnen meemaken – hun moeder verliezen en opgejaagd worden – ook bij dieren voorkomt. Mens en dier delen een gevoeligheid voor dit soort zaken.

(13) Kinderen die Bambi zien, voelen een band met dieren die ongeveer het-

zelfde meemaken als zij. Ze kunnen zich in het dier inleven omdat er gevoelens zijn die mens en dier delen. Die gedeelde gevoelens maken het dier deelgenoot van de 'morele gemeenschap'. Kinderen die Bambi zien, beseffen dit vaak voor het eerst in hun leven. Het 'aah'-gevoel is daarmee compleet: we beseffen dat het dier kan lijden, net als wij. We delen iets: leven, gevoelens, mogelijkheden.

naar: Erno Eskens

uit: Filosofie Magazine 3, 2009

noot 1 Aristoteles (384 - 322 v.Chr.) was een Grieks filosoof en wordt met Socrates en Plato beschouwd als een van de invloedrijkste klassieke filosofen in de westerse traditie.

Tekst 2 Bambi en het aah-gevoel

- 19p **21** Maak een goedlopende samenvatting in correct Nederlands van maximaal **200** woorden van de tekst 'Bambi en het aah-gevoel'. Zorg ervoor dat deze samenvatting begrijpelijk is voor iemand die de oorspronkelijke tekst niet kent. Uit je samenvatting moet duidelijk worden:
- wat het 'aah'-gevoel ten aanzien van dieren inhoudt;
 - hoe men in de oudheid de verhouding tussen mens en dier zag en wat vooral als verschil tussen mens en dier werd gezien;
 - welke andere ontwikkelingen met betrekking tot (de kijk op) het dier vanaf de zeventiende eeuw volgden;
 - hoe een groeiende kritiek op het denken tot een herwaardering van het dier leidde;
 - met welke houding ten opzichte van dieren deze herwaardering samenging;
 - hoe twee twintigste-eeuwse uitbeeldingen van het dierenfiguurtje Bambi een ontwikkeling in de houding van de mens ten opzichte van het dier laten zien;
 - welk effect aan de meest recente uitbeelding van Bambi wordt toegeschreven.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.